

**

TEOLOGICKÝ PROBLÉM NOVOZÁKONNÍCH PSEUDEPIGRAFU

Petr Pokorný

Problém pseudepigrafie, a zvláště pseudepigrafů novozákonních, je už po několik let znova aktuální.¹ Souvisí se snahou o důsledně literární pohled na Nový zákon a v římskokatolické oblasti s uvolněním dogmatických mezi po II. vatikánském koncilu.

Konsensu dosáhlo bádání především v tom, že uznává novozákonní pseudepigrafii jako takovou. Je např. mnoho badatelů, kteří hájí autentičnost epištoly Ef a Kol, ale jen málokdo je hotov připisovat témuž apoštolu i epištoly pastorální. Sloh i teologické tendence se mohou během autorova života měnit. Týž autor ovšem nebude zastávat dvě rozdílné pozice téměř současně, a to ani za předpokladu, že by jeho myšlenky formuloval tajemník.² Epištoly Efezským a Koloským vyzdvihují přítomnou spásu, podobně jako např. J 5,24 (Ko 2,12n; 3,1; Ef 2,5n - srov. Ř 6,4n s jiným důrazem), zatímco 2Tm 2,18 zjevně podobnou tezi odsuzuje. Týž autor by si sořta mohl tak protiřečit. Zdá se mnohem přijatelnější, že tu dva Pavlovi žáci nezávisle na sobě interpretují Ř 6,4n. I kdybychom přesto zastávali pravost všech epištol v kanonickém Corpus Paulinum³, nevyhneme se problému pseudepigrafů u tzv. obecných epištol, zvl. 2. Petrovy a Judovy⁴. V tom je shoda.⁵ Teologické hodnocení této skutečnosti biblisté dosud odsunovali na okraj svého zájmu.

Pokusím se nyní v sedmi bodech shrnout výsledky bádání a potom naznačím v hlavních liniích, jakým způsobem bychom se měli s tímto problémem vyrovnávat.

1) Pseudepigraf byl vyhotoven, aby hájil autoritu učitele a většinou i jeho učení proti útokům a nesprávným výkladům⁶. To je zřetelný vnější podnět. Na rozdíl od spisů pseudonymních byly pseudepigrify psány pod jménem známých a významných osobností, které jim v určitých kruzích propůjčily autoritu. Učení těchto osobností je v pseudepigrafech často nově aplikováno. Pisateli pseudepigrafu se jevil poměr mezi údajným a skutečným autorem oboustranně výhodný. Odvoláním na dědictví údajného autora, nebo aspoň zmínkou o jeho jménu nepřímo posilil svou pozici i autor skutečný.

I pravé Pavlovovy dopisy svědčí o existenci různých protipavlovských proudů v církvi (Ga, 1-2Kor, Fp). Ve sporných epištolách (antilegomena) vystupují takové nepřátelské proudy ještě zřetelněji (2Te, Ko, 1-2Tm)⁷. Novozákonní pseudepigrify tedy hájily autoritu duchovního vůdce, subjektivně jsou motivovány podobně jako ty pseudepigrify, které zůstaly mimo kánon (např. Tomášovo evangelium) nebo ty, které jsou dokonce zaměřeny proti církvi (Tejná kniha Janova). Dobře míněný apologetický záměr⁸ však na vysvětlení nového spisu pod cizím jménem sám o sobě nestačí.

Židovská a novozákonní pseudepografie v sobě skrývá jinou problematiku, než např. Sókratovy dialogy sepsané Platónem a Xenofontem. Platón a Xenofón sice také interpretují svého učitele očima vlastní filozofie, ale dělají to pod vlastním jménem, i když se někdy neprávem tváří jako přímí svědkové⁹.

2) Přiřazení spisu k osvědčenému jménu se stalo v biblické oblasti do jisté míry tradičním postupem. Mnohé pozdní žalmы byly spojovány s Davidem¹⁰, mudrosloví se připisovalo králi Šalomounovi, ačkoliv je zřetelně shromáždil až pozdější sběratel. "Neboť vědomí individuálního duchovního vlastnictví silně ustupovalo vázanosti na transsubjektivní tradici a určitou školu."¹¹ - Také postava proroka Izajáše se stala sběrným typem pro více prorockých spisů. A Fókylidovi, řecitému básníku 6. století, připsali Židé jako "nejmoudřejímu z mužů" sbírku přísloví (Ps. Phocyl. 1)¹². V podstatě právě tak se zacházelo i s Corpus Paulinum: epištola Židům byla

dodatečně přijata pro svou blízkost teologii apoštola Pavla¹³. Autentičnost shromažďovaných a předávaných výroků se neměřila moderními kritickými měřítky¹⁴. Výroky byly přijímány podle toho, jak byly známy a rozšířeny.

Pozdější, šíře pojaté spisy, které zpracovávaly tradici, byly publikovány anonymně, aby překlenuly ztrátu osobní autority apoštolské generace¹⁵. Brzy na to se však taková písemně zpracovaná tradice začala připisovat postavám apoštolské doby (Marek, Matouš, Lukáš) a později přímo apoštolum (Jan, Tomáš). To bylo v době, kdy apoštolské osobnosti první generace už nežily a vnějších autorit bylo obzvláště zapotřebí.

V uvedených případech se ovšem spisy nebo tradice domnělým autory připisovaly až dodatečně a někdy byla příslušnost k určité autoritě jen naznačena (viz Kaz 1,12; Kniha Moudrosti 9,7m). Tvůrce Janova evangelia se sám ztotožnuje jenom s "milovaným učedníkem".

Naproti tomu v pavlovských antilegomenech a obecných epištolách se setkáváme s fikcí, která vydává teologické učitele a autority za přímé tvůrce. Dojem autentičnosti zesilují různé osobní údaje, které naznačují bezprostřední vztah apoštola k adresátům nebo předchůdcům skutečných adresátů v antedatovaných dopisech¹⁶. Napsat takový pseudepigraf tedy nebylo žádným obecným zvykem. Nejen podle našich, ale také podle tehdejších měřítek šlo o falšování.

Snad bude užitečné citovat zde křesťana, který byl z pseudepografie usvědčen. Kněz Salvian z Marsaille (asi 400-480)¹⁷ sepsal "Čtyři Timotheovy knihy o církvi". Hájil se prospěšnosti svého spisu, který by pod jménem skutečného autora nebyl brán vážně: "Si quidem tam umbecilla sunt indicia huius temporis ac pene tam nulla, ut qui legunt non tam considerent quid legant quam cuius legant: Dnes se uvážuje tak pošetile, pokud se výbec uvažuje, že lidé nepřemýšlejí o tom, co čtou, jako spíš od koho to je" (epist. IX; MPL 53, 172). Ačkoliv je to poměrně pozdní svědectví, prozrazuje důležitý motiv, který vedl i část pseudepigraphních pisatelů, kteří se dostali do kánonu, a větší měrou autory

tzv. novozákonních apokryfů. Uplatnění tohoto motivu je však spojeno s pia fraus, zbožnou lží.

Nepřímým svědectvím, že i ve starověku chránili autentičnost, je stichometrie - sčítání veršů, které mělo zabránit dodatkům a vsuvkám. Tak např. Starožitnosti Josepha Flavia končí údajem o celkovém počtu šedesáti tisíc řádků ve dvaceti knihách¹⁸ a stichometrické údaje jsou v mnoha starověkých rukopisech bible, zejména Nového zákona.

O tom, že pseudopigrafy byly při kanonizaci Nového zákona (2. - 4. stol.) sporné, svědčí skutečnost, že většina takových spisů nebyla do kánonu přijata¹⁹. Musíme se ptát po kritériích, podle nichž se tehdy autentičnost posuzovala.

3). Jestliže ušlechtilým vnitřním motivem pro zfałšování autorství byla podpora pravého učení, pak rozhodoval opět teologický (popřípadě dogmatický) úsudek jako vnější kritérium kanonizace. Órigenés informuje, že epištola Židům sice není napsána Pavlovým jazykem, ale zastává Pavlovo teologii. Proto ji uznává za pavlovskou (podle Euseb. hist. VI,25,11-14). U jiných spisů způsobil negativní teologický posudek, že byly odmítnuty. Tertullianus podává zprávu, že asijský presbyter, který sepsal "Skutky Pavlovy "quasi titulo Pauli", byl sesazen jako padělatel (de bapt. 17,4)²⁰, i když se hájil, že jedná "amore Pauli". Tertullianus schvaluje zamítnutí spisu, protože Skutky Pavlovy protiřečily jeho pojednávání (tamtéž). - Podle Eusebia (hist. VI,12,2-6) doporučoval biskup Serapión z Antiochie (+ asi 212) sboru v Kilikii "Evangelium Petrovo", o kterém se doslechl, ale blíže je neznal. Když potom odhalil jeho doketismus a heretický původ, začal před ním varovat.

Kritéria byla tedy především teologická: u spisu teologicky korektního nemělo historické hledisko rozhodující váhu. Avšak proti spisu, který byl teologicky pochybný, se argumentovalo také historicky. Pseudopigrafní spis byl v takovém případě pociťován jako padělek. Vědomí duchovního vlastnictví nebylo tedy křesťanům zcela cizí.

Těžko však lze odsoudit pseudopigrafy, které svým učením skutečně stojí blízko údajnému autoru. Např. epištoly

Efezským a Koloským můžeme přes všechna protichůdná mínení²¹ označit za pavlovské²². Argumenty proti jejich autentičnosti to relativizuje. Ernst Percy řekl, že pokud by epištoly Koloským a Efezským napsali Pavlovi žáci, museli by se svým pochopením Pavla stát úplně osamoceni v celé pavlovské literatuře před Lutherem²³. To je jednostranný úsudek, ovlivněný novodobým chápáním duchovní individuality. Ukazuje však nepřímo na úzký vztah mezi antickým učitelem a žáky, který zavedly helénistické filozofické i teologické školy²⁴.

Spis, který vyprodukovala škola, může však být zároveň i padělkem. Skutečnost, že spis pochází od žáků, může po horšlivost takového padělání nanejvýš za jistých okolností relativizovat. "Za jistých okolností" proto, že také uvnitř školy a okruhu byla napětí; můžeme je sledovat např. při srovnání epištol Efezským a Koloským s epištolami pastorálními²⁵. V janovském okruhu je podobné napětí mezi 3. epištoulou Janovou na jedné straně a 1. a 2. epištoulou Janovou na straně druhé²⁶. Na společného učitele mohlo navazovat více skupin, jejichž učení se přitom značně různilo.

Vedle toho máme spisy, které si nárokují autoritu údajného tvůrce, ale vidí ho jen očima své vlastní teologie. To je případ kanonických epištol Petrových. Stejně posuzuje Wolfgang Trilling ve svém komentáři i 2. list Tesalonickým²⁷.

Bilance našich dosavadních úvah, pokud ji formulujeme vyhroceně, zní: Novozákonní pseudopigrafy se prosadily jako kanonické spisy

a) protože vzhledem k evangeliu zastávají zdravou teologii,
b) protože dobře padělaly přímé i nepřímo údaje u autorovi.
Tuto druhou okolnost církve při kanonizaci neznala, nebo nechtěla znát. My ji známe a musíme se s ní teologicky výrovnat, jinak bychom degradovali kánon na pouhou historickou veličinu.

4) Do jisté míry legitimním důvodem, proč porušit duchovní vlastnictví, je hluboký vnitřní zážitek, v němž člověk vizí nebo audicí přijímá zvláštní příkaz²⁸. Význam inspira-

ce si uvědomuje např. 2P 1,20n a podle 2Tm 3,16 je Starý zákon sbírkou Bohem inspirovaných spisů²⁹. V Hermově pastýři navíc čteme, že Duchem naplněný člověk říká ve shromáždění, "co chce Pán"³⁰. Toto vědomí zvláštního příkazu stojí u kolébky většiny pseudopigrafů³¹. Autor se v duchu ztotožňuje s normativními postavami minulosti³². Zjevení je zde nadřazeno duchovnímu vlastnictví.

Vědomí zvláštního božího příkazu sice zmírňuje etickou pohoršlivost některých pseudopigrafů, ale neodstraňuje ji plně. Už z novozákonní doby máme Duchem inspirovaná svědectví, šířená pod jménem toho, jemuž se zjevení skutečně dostalo. Zjevení Janovo např. není pseudopigrafem, jeho "příjemce" se představuje (Zj 1,1.9n)³³.

5) Nejvýraznějším vnějším podnětem ke vzniku novozákonní pseudopigrafie bylo zneužití apoštolských jmen protivníky. O padělaných epištolách Pavlových jsou zmínky už v 2Te 2, 2³⁴. Takové listy podryvaly víru adresátů falešným učením, kterému dodaly apoštolskou autoritu. List totiž mnohdy nahrazoval bezprostřední slovo přítomného apoštola (2Te 2,15). V apoštolově nepřítomnosti a po jeho smrti obíhaly pod jeho jménem nebezpečné výroky a fingované antedatované dopisy. Je pochopitelné, že druhá strana³⁵ se uchýlila k téže praxi, aby obhájila to, co považovala za pravé učení. Byl to svého druhu protijed. ³⁶ Posloužil také v případech, kdy ohrožení nebyli schopni zachovat "apoštolskou" víru v nových duchovních poměrech: v epištolě Koloským čteme o špatném vlivu "filozofie" (2,8). Krátce předtím se dvakrát v jediném odstavci (2,1-5) opakuje, že adresáti už apoštola osobně neznají, že je však v duchu s nimi a vidí, jak jsou pevní ve víře. S tím kontrastuje obava, aby nebyli svedeni nějakými dovednými řečníky (2,4 srov. 2,8) - zjevně vaticinium ex eventu, které popisuje současný stav adresátů; výroky o jejich věrnosti vlastně popisují ideál, k němuž chce dopis vést.

Ačkoliv chápeme motivy, pohoršuje nás, že je tu zdůrazňována vlastnoručnost podpisu (Ko 4,18; 2Te 3,17). Tomuto jevu se ještě musíme blíže věnovat.

6) Na první pohled se zdá, že vlastnoruční podpisy jenom zaručují totožnost odesilatele. Ve skutečnosti mají funkce různé. Identitu potvrzoval obvykle doručitel³⁷. Podpis měl vyjádřit především osobní vztah odesílatele k adresátovi. Vlastnoručně bývalo psáno např. "Buď zdráv" (ERRÓSO)³⁸. V apoštolských spisech podtrhuje vlastnoruční podpis především apoštolskou autoritu obsahu³⁹. Další funkce můžeme demonstrovat na několika příkladech:

Podle Gal 6,11 má oddíl napsaný vlastní rukou (6,11-17) dodat autoritu zvěstování evangelia pro neobřezané.

V 1Kor 16,21 je podpisem uveden apoštolský soudní výrok (16,22) a apoštolský pozdrav (16,23n), jímž vrcholí pozdravy ostatní. Ve Fm 19 ručí Pavel svým podpisem za peněžní sumu, kterou Onézimos Filemonovi dluží.

Jenom ve 2Te 3,17 dosvědčuje podpis především totožnost - vůči falešným dopisům, zmíněným ve 2Te 2,2. Právě proto je přímý pavlovský původ druhé epištolы Tesalonickým problematický; za života apoštola Pavla dosvědčoval totožnost pisatele - jak už jsme řekli - doručitel. Zde se potvrzení totožnosti stalo prostředkem, který dodával autoritu fiktivnímu, antedatovanému listu.

Nejasná zůstává funkce podpisu v Ko 4,18, kde podobně jako v 1Kor uvozuje pozdrav, ale snad už chce též potvrdit apoštolskost celé epištolы. Ve 2Te a snad i v Ko má tedy apoštolský podpis jinou úlohu než v ostatních případech, úlohu, která se cítí být posvěcena dobrým účelem.

7) Subjektivním motivem fikce mohla být snaha najít protijed. Platón připouští, že takto smí fikce sloužit (PSEYDOS) i v ideální společnosti (APOTROPÉS HENEKA HÓS FARMAKON CHRÉSIMON) (respubl. II,282c)⁴⁰. Klémens Alexandrijský uznává fikci za léčebný prostředek (EN THERAPEIAS MEREI) v nebezpečí smrti (strom.VII,53,2n). Lékař skrývá před nemocným své náčiní, rodiče zamlčují dětem svou lásku, když je trestají. To všechno je podvod z lásky, který napravuje dáblovu lešt v ráji. Tak argumentuje Hieronymos (comm. in Gal; MPL 26,364)⁴¹. Óriogenés túto teorii zdůvodňuje nejlépe. Za-

městnává se problémem oprávněného podvodu, když hájí boží vtělení do člověka proti filozofu Kélsovi. Podle Kélsa byd nemohl být Ježíš inkarnovaným Bohem nebo podváděl a nebyl skutečným člověkem. Na to odpovídá Órigenés více argumenty: např. stejně se i matka proměnuje dítěti v mléko, aby je vyživila (c.Cels.IV,18). Órigenovy argumenty vrcholí odkazem na to, že obrátit se v něco jiného je velmi důležité tam, kde to pomáhá k uzdravení nemocným, zvláště nemocným psychicky. A stejně přišel i Ježíš jako člověk, aby usmířil lidské hříchy a učinil lidem spravedlivými (IV,19). Také Hieronymos říká, že Bůh přijal masku hříšného člověka, aby lidem zachránil (tam). Zde zjevně dosahuje apologie podvodu svého vrcholu: inkarnace byla modelem spásné záměny. Současně se každému lidskému klamu klade pevná hranice: může být ospravedlněn jenom jako odraz boží lásky, zjevené v Ježíši Kristu.

Je zřejmé, že autoři kanonizovaných novozákonních pseudepigrafů se ve svém počínání cítili ospravedlněni jedině myšlenkou protijedu. Určitou roli přitom mohla hrát i známá pavlovská zásada, vyjádřená v 1Kor 9,22: "Slabým jsem učiněn slabým, abych získal slabé. Všem jsem se stal vším, abych získal aspoň některé."⁴² Nemyslím, že by tvůrci pseudepigrafů své počínání přímo christologicky promýšleli a vědomě vycházeli z inkarnace jako Órigenés nebo Hieronymos. Úvahy oněch dvou církevních otců však v zásadě správně ukázaly, že některé etické principy je možné relativizovat.

Těmito poznámkami jsme obrousili ostré hrany pseudepigrafního problému, ale samotný problém přece jen odstraněn nebyl. Odstranit ho ani nelze. Můžeme ho však v církvi ozřejmit a teologicky zvládat.

A) Proto se musíme obrátit k přičině, kterou jsme dosud zmínili jenom mimochodem, která však dodala celému problému jeho specificky křesťanskou podobu. "Dobrým účelem" bylo u kanonizovaných pseudepigrafů zprostředkovat přístup k Ježíši, pro nás ukřižovanému a vzkříšenému. Přístup umožňovala apoštolskost svědecství, tj. především příslušnost k Je-

žíšově době a ke kruhu prvních svědků⁴³. Norma je spojena s historicky zachytitelným časem a děním - to určuje specifický charakter biblického zjevení. Literární formy, rostoucí z řeckého náboženství (např. tragédie nebo epos), se mohou pokojně pohybovat na rovině tolerované fikce (PSEYDÉ HISTORIA)⁴⁴. Stojí za nimi mýtické pojetí skutečnosti. To nejvlastnější a rozhodující dostává v mytu bezčasový výraz. Klasická definice mytu⁴⁵, kterou vytvořil filozof Salustios (4. stol. n. l.), může ilustrovat životní postoj téměř protichůdný "biblické" víře. O pravdách vyjádřených mýtem říká: TAYTA DE EGENETO MEN OYDEPOTE, ESTI DE AEI... (de diis et mundo 4) - "tyto věci se nestaly nikdy, ale jsou stálé." V biblické tradici se boží zjevení děje uvnitř dějin. Není s dějinami totožné, ale vlamuje se do tohoto věku, do tohoto aiónu. To rozhodující a dávající smysl, to (na)stávající, krátce eschaton, které můžeme ve víře osobně přijmout, se zjevilo už v těchto dějinách. A možnost osobně je přijmout závisí na vzpomínce a svědecství prvních svědků.⁴⁶ V Izraeli Ježíšovy doby byly normativní minulostí časy, kdy Bůh řídil svůj lid přímo, inspirovanými muži⁴⁷. Toto období skončilo posledními proroky (ž 74,9; bab Sanh 11^a aj.⁴⁸). Proto byla různá zjádření napsána pod jménem Ezdráše, Henocha nebo dokonce Adama. Tak daleko do minulosti se autor křesťanského pseudepigrafu vracet nemusel. Rozhodující boží zjevení rozpoznala křesťanská víra v Ježíši Kristu, jehož příběh měl svůj počátek i normu v pozemské existenci Ježíšově (inkarnace boží). "Klasickou periodou" je pro víru a církve doba Ježíše a jeho prvních svědků. Normativní zvestování se pojí s touto dobou a tímto prostředem. Autoři křesťanských pseudepigrafů si často toužebně přáli přiblížit svým čtenářům pravého Ježíše, a proto i Ježíšovu pozemskou existenci. Křesťanská pseudepigrafie se váže na boží zjevení v konkrétním příběhu; to ji zásadně odlišuje od pseudepigrafie jiné, i když vnější prostředky jsou podobné. Důležitější než pseudonym sám byla příslušnost udávaného autora do apoštolské doby, blízkost božímu zjevení v Ježíši z Nazareta. Subjektivně nejhľubším motivem pro vytvoření pseudepigrafu bylo u křesťanských autorů přesvědčení, že upřímné svědecství

víry bude apoštolským svědkům obsahově blízké. Proto smí být sepsáno pod jejich jmény. U kanonizovaných spisů církev tuto myšlenku v jistém ohledu uznala - svou praxí i učením⁴⁹.

Ale právě proto, že apoštolskost a historický rozměr hrají teologickou roli, získávají i naše poznatky také teologický dosah. Pseudepigrafní spisy nedosvědčují evangelium v půdstatě o mnoho lépe než jiná, mimokanonická svědeckství. Vztah k inkarnaci je u nich také prostředkován; promítá se do snahy o časovou blízkost Ježíšovu pozemskému příběhu. Je to snaha, kterou současná historická kritika považuje za neudržitelnou a neautentickou.

B) Mají být pseudepigrafní spisy z kánonu odstraněny? To by byl důsledný požadavek, kdybychom považovali kánon za přímé boží zjevení, třeba tak, jak chápou muslimové korán. Biblický kánon je však jen lidským svědeckstvím o božím zjevení. Jestliže církev přijala také pseudepigrafní spisy za apoštolské svědeckství, znamená to pro nás, že také biblický kánon platí boží milostí a ne lidskou zásluhou. Sola gratia se vztahuje i na Písmo. To dnes rozpoznáváme zřetelněji než dříve. Jenom tak mohou být kanonické pseudepigraphy apoštolským svědeckstvím. Bůh se k nim přiznává, tak jako se znal k Jákobovi, který úskokem nabyl práv prvorozzeného, když se přestrojil za svého staršího bratra a ovinul si paže i hrdlo kozlečími kožkami (Gn 27-28). Dnes víme, že vyhotovení některých novozákonních spisů⁵⁰ bylo spojeno s podobnými pochybnými praktikami. Ale právo "prvorozzenství" jim proto nesmíme upřít. Chtěly čtenáře přivést do časové blízkosti Ježíše Nazaretského, a z našeho dnešního pohledu vedou do blízkosti Ježíšem dosvědčené boží milosti, která hříšníky neodmítá a o které mohou vědět právě hříšníci.

C) Vytvoření kánonu a jeho uzavření současně znamená, že apoštolské svědeckství nemůže být pozdějšími texty rozšířeno. Jestliže do kánonu vešly některé pseudepigraphy, stalo se tak proto, že byly považovány za autentické apoštolské svědeckství. Protože však byl kánon ochráníčen, není jejich přijetím legitimována pia fraus. Kanonizace klade pseudepigraphům pevné

mezery a relativizuje jejich eticky sporné momenty tím, že vyzdvihuje soulad obsahu takových spisů s apoštolským svědeckstvím a jejich časovou blízkost apoštolské generaci⁵¹.

Poznámky

* Předneseno na konvokaci Komenského fakulty 14.4.1983, německy na zasedání Evropského překladatelského výboru Spojených biblických společností v Larnace na Kypru 21.9.1983, něm. vyšlo v EvTh 44 (1984) str. 486-496.

1 K diskusi viz především: K. Aland, Das Problem der Anonymität und Pseudonymität in der christlichen Literatur der ersten beiden Jahrhunderte, in: Studien zur Überlieferung des Neuen Testaments und seines Textes (Arb.z.ntl. Textforschung 2), Berlin 1967, 24-34; Pseudepigrapha I. (Fondation Hardt: Entretiens sur l'antiquité classique - 18), Vandoeuvres - Genéve 1972, zvl. M. Hengel, Anonymität, Pseudepigraphie und "Literarische Fälschung" in der jüdisch-hellenistischen Literatur, tamt. 229-308; N. Brox, Falsche Verfasserangaben (Stuttg. Biblestudien 79), Stuttgart 1975; N. Brox (vyd.), Pseudepigraphie in der heidnischen und jüdisch-christlichen Antike (Wege der Forschung 484), Darmstadt 1977.

2 Podle tzv. hypotézy o sekretáři napsal některé dopisy tajemník nebo písar podle konceptu: O. Roller, Das Formular der paulinischen Briefe (BWANT-58), Stuttgart 1933, 334nn. Pro úřední korespondenci je tento úzus běžný, v NZ ho nelze doložit. Více zastánců našla téze, že sloh dopisů ovlivnil spoluodesílatelé, např. v Ko Timoteus (Ko 1,1); W. H. Ollrog, Paulus und seine Mitarbeiter (WMANT-50), Neukirchen 1979, 226, Anm. 112; E. Schweizer, Der Brief an die Kolosser (EKK), Zürich-Neukirchen 1979, 26. Druhý odesílatel měl však v těchto dopisech právě jen funkci svědka. Navíc významné oddíly jsou formulovány v 1. os. sg. jako přímá řeč apoštola.

3 Ep. Židům je anonymní traktát, ovlivněný Pavlovou teo-

logií, a jenom připojené pozdravy vzbuzují dojem, že pocházejí od Pavla, popř. že prokazují apoštolskost.

4 Viz např. J. Zmijewski, *Apostolische Paradosis und Pseudepigraphie im Neuen Testament. Durch Erinnerung wachhalten* (2P 1,13; 3,1), BZ 23/1979, 161-171.

5 Některé spisy (v tom zvl. *evangelia*) byly postavám apoštolské generace přiřazeny podle intencí pozdější tradice, ne přímo z výpovědi textu. O jejich problematice zde pojednáme jen potud, pokud souvisí s naším tématem (bod 2); viz Aland, *Das Problem* (viz pozn. 1), 27.

6 Srov. Brox, *Verfasserangaben* (viz pozn. 1), 5n.

7 V Ef a Tt nacházíme narážky na bludné učení jen ojediněle, nebezpečí hereze je však přítomné i zde. 2P 3,15n dokládá i štěpení mezi Pavlovými přívrženci.

8 O apologetickém motivu v židovských pseudepigraphech viz Hengel, *Anonymität* (viz pozn 1), 306-308.

9 Např. "... jak jsem sám slyšel" - Xenoph. *memor.* I, 4, 2.

10 K problému L. H. Brockington, *Das Problem der Pseudonymität* (1953), naposledy in: Brox, *Pseudepigraphie* (viz pozn. 1), 185-194, zvl. str. 189n.

11 Hengel, *Anonymität* (viz pozn. 1), 284.

12 Viz P. W. van der Horst, *The Sentences of Pseudo-Phocylides* (*Studia VT Pseudóepigrapha IV*), Leiden 1978.

13 Srov. Origenes *fragm. Hebr. homil.*, in: Euseb. *hist. eccl.* VI, 25,11,14 a viz Brox, *Verfasserangaben* (viz pozn. 1), 75.

14 Srov. Hengel, *Anonymität* (pozn. 1), 305.

15 K tomuto problému viz H. R. Balz, *Anonymität und Pseudepigraphie im Urchristentum*, ZThK 66/1969, 403-436; K.-M. Fischer, *Anmerkungen zur Pseudepigraphie im Neuen Testament*, NTS 23/1976-77, 76-81.

16 Můžeme-li prokázat, že v deuteropavlovských dopisech byly autentické osobní zmínky opravdu užity (např. 2Tm 4, 13) (k diskusi viz W. G. Kümmel, *Einleitung in das NT*.

Heidelberg 1973¹⁸, 339n), není tím etická pohoršlivost zmírněna, nýbrž naopak vystupňována.

17 Poukázal na něho už Brox, *Falsche Verfasserangaben* (pozn. 1), 10ln.

18 Srov. údaje o dochovaných Aristotelových spisech s 445 270 řádky úhrnem (u Diog. Laert. *vitae* V, 27; o Ps Arist. spisech viz tamtéž V, 34).

19 Srov. H. v. Campenhausen, *Die Entstehung der christlichen Bibel*, Berlin 1977² (Liz.), 287n. Pseudepigraphní epištoly N. Z. můžeme jen velmi nepřímo srovnávat s pedagogickými fikcemi tehdejšího dějepisectví, v němž se objevují i literárně konstruované listy, jako např. ve Sk 15,23-29 nebo 23,26-30. O nich píše E. Gütgemanns, *Im welchen Sinne ist Lukas "Historiker"*? LB Nr. 54 (1983), 9-26, zejm. str. 17n.

20 Srov. Brox, *Verfasserangaben* (pozn. 1), 68nn.

21 W. Schenk, *Christus, das Geheimnis der Welt, als dogmatisches und ethisches Grundprinzip des Kolosserbriefes*, EvTh 43/1983, 136-155, zvl. str. 139.

22 E. Schweizer, *Der Brief an die Kolosser* (EKK), Zürich-Neukirchen 1976, 26n.

23 E. Percy, *Die Probleme der Kolosser- und Epheserbriefe*, Lund 1946, 356 srov. 136.

24 W. Bousset, *Jüdisch-christlicher Schulbetrieb in Alexandrien und Rom* (FRLANT - 23), Göttingen 1915, 3nn.

25 K Pavlově škole E. Lohse, *Die Briefe an die Kolosser und an Philemon* (Meyers Kommentar), Göttingen 1968, 253n.

26 K fenoménu teologických a filozofických škol obecně viz B. A. Culpepper, *The Johannine School, An Evaluation of the Johannine-School Hypothesis based on an Investigation of the Nature of Ancient Schools* (S. B. L. Diss. Ser.-26), Missoula (Mt) 1975.

27 W. Trilling, *Der Zweite Thessalonischerbrief* (EKK - IV), Zürich - Neukirchen 1980, 27. Srov. pozn. 1.

28 W. Speyer, *Religiöse Pseudepigraphie und literarische Fälschung im Altertum*, naposl. in: N. Brox (vyd.), *Pseude-*

- epigraphie (pozn. 1), 197n.
- 29 Srov. týž, Falschung, pseudepigraphische freie Erfindung und "echte religiöse Pseudoepigraphie", in *Pseudepigrapha I.* (pozn. 1), 333-366, zvl. str. 349.
- 30 To tvrdí K. Aland, Noch einmal: Das Problem der Anonymität und Pseudonymität in der christlichen Literatur der ersten beiden Jahrhunderte, in: *Pietas* (Sborník B. Köttingovi) (Jb. f. Antike und Christentum Erg. 8) Münster 1980, 121-139, zvl. str. 124-126.
- 31 Již zmíněný Salvianus užil prý jména Timoteus v doslovém smyslu "Boží ctitel". Tímto způsobem chtěl odkázat k pravému autoru, "quia recte ipse scripsisse dicitur, per quem factum est, ut scribetur" (epist. IX; MPL 53, 174).
- 32 Hengel, Anonymität (pozn. 1), 267nn.278.
- 33 Brox, Verfasserangaben (pozn. 1), 13n.68nn.78nn; Speyer Religiöse Pseudoepigraphie (srov. pozn. 28), 250-252. Pozdější autoři, jako např. Justin Martyr (Apol. 1), se už představují plným jménem. Srov. Aland, Noch einmal (viz pozn. 30), 126.
- 34 Známé pavlovské pseudepografy z pozdější doby, které nebyly zařazeny do kánonu, jsou list Laodicejským, 3Kor a korespondence Pavel - Seneca.
- 35 Která byla "ortodoxní", se rozhodlo teprve později.
- 36 K celému Brox, Verfasserangaben (viz pozn. 1), 98n; Speyer, Religiöse Pseudoepigraphie (viz pozn. 28).
- 37 Proti Rollerovi, Formular (viz pozn. 2), 131-133.190, který své závěry odvozuje především z úředních dopisů.
- 38 A. Deißmann, Licht vom Osten. Das Neue Testament und die neuentdeckten Texte der hellenistisch-römischen Welt, Tübingen 1923⁴, 137n. Doklady: G. Marini, I papiri diplomatici Roma 1805, Nr. 73 podle Rollera, Formular (pozn. 2), 75, srov. Ř 16,22.
- 39 H. Hegermann, Der geschichtliche Ort der Pastoralbriefe, in: Theologische Versuche II., Berlin 1970, 47-64, zvl. str. 54nn. Domnívá se, že jde o osvědčení teologickeé linie. Podcenuje prvek fikce.
- 40 Brox, Verfasserangaben (pozn. 1), 82nn.
- 41 Srov. Brox, Verfasserangaben (pozn. 1), 87.92n.
- 42 Při výkladu epištoly Gal cituje Hieronymos toto místo a zdůvodňuje tím možnost přizpůsobit se ve službě evangeliu (comment. in Gal - 2,11-13; MPL 26, 364).
- 43 K Pavlovu pojetí apoštolství viz 1Kor 15,3-8. Pozdější zjevení nemohla apoštolské svědectví nahradit (2Kor 12, 1-10).
- 44 R. Reitzenstein, Hellenistische Wundererzählungen, Leipzig 1906, 91.
- 45 Jde o myty o bozích a zbožnění lidí (transformační myty), které s náboženstvím nejhouběji souvisí.
- 46 K problému P. Bonnard, L'anamnèse, structure fondamentale de la théologie du Noveau Testament (1961), naposledy in: týž, Anamnesis (Cah. Rev. Th Prot. 3), Genève 1980, 1-11.
- 47 Hengel, Anonymität (pozn. 1), 167.
- 48 K problému K. Schubert, Die Religion des nachbiblischen Judentums, Wien-Freiburg 1955, 6n.21l.
- 49 Objevují se náznaky, že vedle prvních svědků byli i jiní, Bohem slovení svědkové, např. v Kol Epafras (1,7), Tychikus (4,7) a Onesimus (4,9), kteří byli věrní a Bohem uznaní jako spolupracovníci apoštola (PISTOS, srov. 1Kor 7,25). Je dobré myslitelné, že nejen nahrazovali apoštola v ústním svědectví (Kol 1,7 podle p46, Alef, A, B, aj.), nýbrž se odvážili také psát dopisy jeho jménem.
- 50 Nepřímo to platí též pro antedatované a pod jménem autora z "klasické" periody napsané spisy Starého zákona.
- 51 Srov. v. Campenhausen, Die Entstehung (srov. pozn. 19), 380; Aland, Das Problem (viz pozn. 1), 34.

z němčiny přeložil J. Mrázek